

O ISTORIJI CRNE GORE (1882) JAKOVA ĆUDINE

Vesna Kilibarda

Jakov Ćudina (1823-1900) belongs to a group of cultural workers from the eastern coast of the Adriatic Sea who have contributed to bonding of Italian and Slavic people, especially South Slavic people during the nineteenth century. He is one of the most important protagonists of Italian – Montenegrin cultural and literal connections as one of the first translators of fragments from the Njegoš's Mountain Wreath in Italian, the author of occasional verses in Italian for different sad and joyful events in the home of prince Nikola I Petrović and the writer of a large History of Montenegro in Italian.

Jakov Ćudina (1823-1900) pripada nizu onih kulturnih poslenika s istočne obale Jadranskog mora koji su tokom XIX vijeka doprinosili zbližavanju italijanskog i slovenskih a posebno južnoslovenskih naroda i koji su svojim književnim, prevodilačkim, naučnim ili publicističkim djelom italijanskoj kulturnoj javnosti približavali istoriju, tradiciju, književnost ili savremene

društvene procese na Slovenskom Jugu.¹ On se ubraja među značajne protagoniste italijansko-crnogorskih kulturnih i književnih veza kao jedan od prvih prevodilaca odlomaka iz Njegoševog „Gorskog vijenca“ na italijanski jezik, kao autor prigodnih italijanskih stihova povodom raznih žalosnih i radosnih događaja u knjaževskom domu Nikole I Petrovića i kao pisac obimne „Istorije Crne Gore“ na italijanskom jeziku.²

Svoju „Istoriju Crne Gore“ Ćudina je objavio 1882. godine u Splitu, posvetivši je crnogorskom knjazu Nikoli I Petroviću.³

---

¹ Jakov Ćudina, publicista, istoričar i prevodilac narodne i umjetničke poezije na italijanski jezik, nakon gimnazije u Splitu, završio je u Italiji prava s doktoratom. Najveći dio života proveo je u Splitu, radeći kao javni bilježnik. Objavio je više od stotinu radova iz narodne prošlosti, kulturne baštine, istorije književnosti i statutarne prava nekih dalmatinskih gradova. Bio je dopisni član nekoliko akademija a dobio je i više odlikovanja, među kojima i crnogorski orden reda Danila I. U savremenoj kritici prepoznat je kao marljivi posrednik italijansko-slovenskih veza. Kulturno i politički bio je autonomaš i proitalijanski orijentisan, ali se nije odricao svoga slovenskog porijekla. Njegova porodica poticala je iz okoline Travnika, a poslije pada Bosne pod tursku vlast iselila se u Mletačku republiku. – K. P. „Dr Jakov vitez Kjudina“, *Bosanska vila*, IX/1894, br. 11, str. 161-162; Mate Zorić, „Ćudina (Chiudina) Jakov“, *Enciklopedija Jugoslavije*, Leksikografski zavod FNRJ, Zagreb MCMLVI, tom 2, str. 636; Karmen Milačić, „Ćudina, Jakov“, *Hrvatski biografski leksikon*, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, Zagreb 1993, tom 3, str. 163.

² Up. Vesna Kilibarda, „O Njegošu i ‘Gorskom vijencu’ na italijanskom jeziku u XIX vijeku“, u: *Prevođenje ‘Gorskog vijenca’ na strane jezike*, CANU, Naučni skupovi, knj. 56, Podgorica 2001, str. 107-127; Isti, „Jakov Ćudina i Crna Gora“, *Filološki pregled*, XXXVIII/2011, br. 2, str. 69-85.

³ Giacomo Chiudina, *Storia del Montenero (Crnagora), da'tempi antichi fino a'nostri*, Antonio Zannoni Tipografo Editore, Spalato 1882.

U obraćanju čitalačkoj publici izdavač ove prve strogo istoriografske jedinice o Crnoj Gori na italijanskom jeziku knjigu je predstavio kao aktuelno i korisno djelo „koje nedostaje“, citirajući navode iz nekoliko italijanskih listova koji su pozdravili njen izlazak.⁴ Pomenut je i cetinjski „Glas Crnogorca“, čije je uredništvo, kako se navodi, još prije izlaska djela iz štampe dobilo rukopis na uvid.

Sam Jakov Ćudina na početku knjige navodi da je i sam u Crnoj Gori boravio 1875. godine, i to kao gost vojvode Maša Vrbice.⁵ Na ovo putovanje, na koje je krenuo u pratnji opata Frana Bulića, poveo je sa sobom i svoga sina Enrika. Boravak na Cetinju iskoristio je da se opskrbi nekim od izvora na osnovu kojih će pisati „Istoriju Crne Gore“. U predgovoru Ćudina navodi imena više autora čijim se djelima koristio (Nićifor Dučić, Dimitrije Milaković, Benjamin Kalaj, Valentino Lago, Anri Delari, Atilio Brunialti, Milorad Medaković, Teodor Mommensen), pored građe iz zadarskog i cetinjskog arhiva, kao i godišta zadarskog „Narodnog lista“ i cetinjskog almanaha „Grlica“.⁶ Pored ovih, autor kroz tekst „Istorije“ citira i druge autore koji su o Crnoj Gori prethodno pisali na francuskom, engleskom ili njemačkom jeziku (Šarl Iriart, Viala de Somije, Džon Gardner Wilkinson, Hajnrih Štiglic, Franc Peter, Vuk Karadžić).

Ćudinina „Istorija“ sastoji se od dvanaest poglavlja, ima „Dodatak“ i „Zaključak“, a u knjizi se razlikuju tri dijela. U prvom dijelu (poglavlje I) data je neka vrsta „opisa“ Crne Gore sa različitim aspektima. Govori se o porijeklu imena zemlje, navedeni su podaci o njenoj teritoriji, granicama i broju stanovnika, prikazana je administrativna podjela, priloženi su raznovrsni zemljopisni podaci, a na kraju su našla mjesta i neka aktuelna obavještenja o

---

⁴ Giacomo Chiudina, nav. djelo, str. 7.

⁵ Isto, str. 13.

⁶ Isto, str. 9-11.

postojećim putevima, mostovima i poštansko-telegrafskim biroima u zemlji. O neosvojivosti planinskog pejzaža Crne Gore Ćudina piše koristeći se opširnim citatima iz djela Francuza V. de Somijea iz 1820. godine, dok detalje u vezi sa ratničkim običajima Crnogoraca preuzima uglavnom iz knjige Engleza Dž. G. Vilkinsona iz 1848. godine.⁷ U ovom prvom dijelu „Istorije“ autor je dao i raznovrsne druge podatke, od onih koji se odnose na ekonomski razvoj zemlje i pojavu iseljavanja Crnogoraca, do detalja o načinu života bogatijih i siromašnijih slojeva crnogorskog društva ili vijesti o pokušaju jednog njemačkog geologa da u Crnoj Gori pronade naftu. Očito je da se radi o spoju informacija sakupljenih na licu mjesta i podataka iz raznih drugih izvora, a određena vidna nesrazmjera i u selekciji i u obimu ovih tematskih cjelina mogla bi se prije pripisati nedovoljnoj spisateljskoj umješnosti autora nego raspoloživosti i vrsti izvora.

U drugom, najobimnijem dijelu ove knjige (poglavlja II-IX) Ćudina se bavi historijom Crne Gore, prikazujući je kroz osam historijskih razdoblja. Prvo od njih (poglavlje II) obuhvata pregled historijskih događaja od vremena antičkih Labeata, rimske Prevalitane i srednjevjekovne Duklje, preko historije Zete, do Balšića, Crnojevića, turskog osvajanja i uspostavljanja teokratske vlasti u Crnoj Gori. U drugom historijskom razdoblju (poglavlje III) Ćudina govori o vladici Danilu Petroviću Šćepčeviću, o istrazi poturica i uspostavljanju odnosa s Rusijom, o boju na Carevom Lazu i odmazdi vezira Ćuprilića. Kao izvor ovde su mu uglavnom poslužile pjesme iz Njegoševog „Ogledala

---

⁷ M. Le Colonel L. C. Violla de Sommieres, *Voyage historique et politique au Montenegro*, v. II, Paris 1820; John Gardner Wilkinson, *Dalmatia and Montenegro, With a Journey to Mostar in Hercegovina and Remarks on the Slavonic Nations; the History of Dalmatia and Ragusa; the Uscoacs*, J. Murray, London 1848 (vol. 1), 1863 (vol. II). – O Crnoj Gori: tom 1, str. 402-565; tom 2, str. 73-88.

srpskog“, kao što mu je izvor za istragu poturica bio Njegošev „Gorski vijenac“. Treće razdoblje (poglavlje IV) odnosi se na vladiku Savu Petrovića, a govori kratko i o lažnom caru Šćepanu Malom, dok se najkraće, četvrto razdoblje (poglavlje V) odnosi na sljedećeg vladiku, Vasilija. U petom razdoblju (poglavlje VI), posvećenom Petru I, govori se o crnogorskoj pobjedi nad Mahmut pašom Bušatlijom, o propasti Mletačke republike, o borbama Crnogoraca na strani Rusije protiv Francuza, o Dobrotskoj skupštini i predaji Boke Austriji. U ovom poglavlju Ćudina se koristi i memoarima francuskog maršala Marmona, objavljenim u italijanskom prevodu 1857. godine, odakle preuzima opis vladike Petra I.⁸

Šesto razdoblje (poglavlje VII) odnosi se na Petra II. Ćudina je ovdje u cjelosti prešampao poglavlje o Njegošu objavljeno u prvom od dva toma njegove knjige prevoda slovenske narodne i umjetničke poezije, izdate u Firenci 1878. godine.⁹ Poglavlje se sastoji iz dvije cjeline: u prvoj autor daje pregled značajnih momenata iz Njegoševe lične i vladarske biografije, a u drugoj se detaljno bavi „Gorskim vijencem“. ¹⁰ U prvom dijelu ovoga

---

⁸ Maresciallo Marmont duca di Ragusa, *Memorie dal 1792 sino al 1841*, Francesco Sanvito, Milano 1857-1859.

⁹ *Canti del popolo slavo, tradotti in versi italiani con illustrazioni sulla letteratura e sui costumi slavi*, M. Cellini, Firenze 1878, t. I, str. 83-128.

¹⁰ Jakov Ćudina je od oktobra 1847. do marta 1848. godine preveo šest odlomaka iz Njegoševog *Gorskog vijenca*, objavljujući ih većinom u listu *Osservatore Triestino*, odakle su do kraja 1848. prešampavani i u drugim glasilima koja su u Dalmaciji u to vrijeme izlazila na italijanskom jeziku. Ćudina je hronološki drugi prevodilac Njegoševog spjeva na italijanski jezik koji predstavlja i prvi strani jezik na koji je uopšte prevedeno Njegoševo djelo. Nastavljajući da prevodi nove i prerađuje već objavljene odlomke iz Njegoševog spjeva (ukupno nešto manje od 450 stihova), Ćudina ih je sve uvrstio u knjigu svojih prevoda slovenske poezije iz 1878. godine, redajući ih po

rada Ćudina, u stvari, u više odvojenih pabiraka potpuno doslovno preuzima navode iz jednog nepotpisanog članka koji je decembra 1851. godine tršćanski list „Diavoletto“ u nekoliko nastavaka objavio povodom smrti crnogorskog vladike i pjesnika.¹¹ Anonimni autor naglašava da je članak rezultat više njegovih posjeta malo poznatoj Crnoj Gori i bliskih veza sa nedavno preminulim crnogorskim vladikom. Ćudina se ovđe predstavlja više kao plagijator nego kao kompilator, jer bez pomena izvora doslovno prenosi čitave pasuse teksta iz četvrtog, petog, šestog i sedmog nastavka nepotpisanog teksta. Samo je jedan od njegovih pabiraka odstupio od ovog izvora, i to onaj u kojem se pobrajaju Njegoševa književna djela, sa naslovima datim u originalu i sa ponekom greškom u podacima. Utvrdili smo da je najveći dio podataka i sudova za ovaj pabirak Ćudina preuzeo iz predgovora Stjepana Mitrova Ljubiše za prvo latinično izdanje „Gorskog vijenca“ koje se 1868. godine pojavilo u izdanju Matice dalmatinske u Zadru s Ljubišininim komentarima. On Ljubišu ovdje ne pominje, njegovo ime navešće tek u fus-noti uz drugi dio ovog svog priloga, onaj koji je posvećen Njegoševom spjevuu. Na kraju prvog dijela poglavlja o Petru II slijedi i jedan odlomak iz uvoda Njegoševog testamenta u prevodu na italijanski

---

originalnom redosljedu i povezujući ih prepričavanjem glavnih epizoda spjeva i parafraziranjem odabranih odlomaka, dok se na istorijske ličnosti i događaje iz šireg konteksta radnje osvrće u fus-notama. Ono što na savremenog proučavaoca ovih Ćudininih prevoda ostavlja najveći utisak jeste njegov izbor odlomaka kojim je italijanskom čitaocu predstavio sve tri civilizacije koje su obilježile Njegoševsku sliku Crne Gore (Crnogorke, Turke i Mlečane). Detaljnije u: Vesna Kilibarda, nav. rad.

¹¹ “Il Montenegro e il Vladica Pietro Petrovich II”, *Diavoletto*, IV/1851, br. 332 (2. XII), str. 1325-1326; br. 333 (3. XII), str. 1332; br. 334 (4. XII), str. 1336; br. 340 (10. XII), str. 1359-1360, br. 341 (11. XII), str. 1364; br. 342 (12. XII), str. 1368; br. 343 (13. XII), str. 1372.

jezik. Ćudina na kraju napominje da su ga za crnogorskog vladiku-pjesnika vezivali i prijateljski odnosi, naglašavajući da je on prvi u italijanske stihove preveo dio njegove prelijepe poezije i s njom upoznao Italiju.¹²

Prvi dio članka Jakova Ćudine u knjizi „Pjesme slovenskog naroda“, koji je prenijet u „Istoriju Crne Gore“, sadrži pregled značajnih momenata iz života i državničkog rada crnogorskog vladike-pjesnika. U njemu su na nekim mjestima ispravljene a na nekim ponovljene greške iz članka anonimnog autora iz tršćanskog lista „Diavoletto“, poput podatka o godini rođenja, koji je ovđe korigovan, ili pogrešnog podatka o navodnom školovanja Rada Tomova u Petrogradu, koji je ostao.¹³ Govori se o koracima koje je Petar II, nakon ukidanja guvernadurstva, preduzeo na unutrašnjem uređenju zemlje, osnivajući Senat i Gvardiju, a izveden je i vrlo precizan račun koji pokazuje da su plate crnogorskih senatora, perjanika, sekretara i učitelja skoro u cjelosti isplaćivane iz prihoda od poreza, dok je mali godišnji deficit pokrivaio vladika iz imetka kojim je sam raspolagao, a koji su sačinjavali njegova lična dobra, prihodi od ribolova na

---

¹² Cvito Fisković u svom radu „Nekoliko bilježaka o Njegošu i Crnoj Gori iz prve polovice 19. stoljeća“ pominje da je u gradskoj biblioteci u Splitu pronašao beogradsko izdanje Njegoševog *Ogledala srpskog* s bilješkom koja svjedoči da je to bio dar crnogorskog vladike mladome Jakovu Ćudini, uručen mu prilikom jednog njihovog susreta na brodu (*Istorijski zapisi*, V/1952, sv. 8, str. 221-237). Lazar Tomanović u jednom članku povodom smrti splitskog pisca bilježi i manje poznati detalj o jednom susretu Ćudine i Njegoša, vjerovatno 1850. godine, navodeći da je crnogorski vladika „na povratku iz Italije, kad su ga u Spljetu dočekali njegovi obožavaoci, među kojima je bio i mladi Ćudina, ovoga u čelo poljubio, čime se pokojnik ponosio do svoje smrti, više nego ijednom dekoracijom što su njegove prsi krasile“ (*Glas Crnogorca*, XXIX/1900, br. 11, 18. III, str. 3).

¹³ Giacomo Chiudina, *Canti del popolo slavo*, str. 83.

Skadarskom jezeru i ruska pomoć, kao obeštećenje za učešće Crnogoraca u borbama protiv Francuza na strani Rusije.¹⁴ Navedeno je i da je vladika u Crnoj Gori osnovao škole u kojima su đaci učili da pišu i čitaju na svom nacionalnom jeziku, i na ćirilichnom i na latiničnom pismu.¹⁵ Istaknuto je da se Njegoševe plemenite želje da među Crnogorcima raširi kulturu i civilizaciju, uprkos opštem poštovanju koje je uživao, nijesu ostvarile, i to zbog naslijeđene gordosti naroda i njegove nesklonosti svemu novome.¹⁶ A zbog toga, tvrdi se, uprkos ubjeđivanjima i prijetnjama, vladika nije uspio da iskorijeni ubistva zbog krvne osвете, kao što bez obzira na autoritet i staranje nije mogao da spriječi upade Crnogoraca na tursku i austrijsku teritoriju, protiv kojih je uvijek bio.¹⁷ Prenosi se i kako se Njegoš od svojih sunarodnika izdvajao ne samo po kulturi i pjesničkom talentu, nego i kao čuveni strijelac i odvažan i vješt jahač.¹⁸ Iako ratnik i junak, nastojao je, koliko je to bilo u njegovoj moći, da održi mir, a njegovi pogledi na političke odnose i položaj njegove zemlje bili su, kako se ocjenjuje, dobro utemeljeni.¹⁹ U susretima je bio veoma ljubazan, što potvrđuju mnogi strani putnici koji su kod njega imali gostoljubiv prijem.²⁰ Prema ovim navodima, vladika je prije smrti preporučio Crnogorcima da čuvaju skladne odnose s Austrijom, a Senat je strogim kaznama zaprijetio prekršiteljima ove preporuke.²¹ Prenosi se i da je od 1849. godine Njegoš počeo pobolijevati od neizlječive plućne bolesti i da je, tražeći lijeka,

---

¹⁴ Isto, str. 84-86.

¹⁵ Isto, str. 86.

¹⁶ Isto, str. 86-87.

¹⁷ Isto, str. 87.

¹⁸ Isto, str. 89.

¹⁹ Isto.

²⁰ Isto.

²¹ Isto, str. 90-91.

nekoliko puta boravio u Veneciji i Napulju.²² Vijest o njegovoj smrti odmah je saopštena austrijskim vlastima u Kotoru i ruskom konzulu u Dubrovniku.²³ Iako autor nepotpisanog članka u tršćanskom listu navodi kako su u Crnoj Gori i u Dalmaciji kružile glasine da je uzrok Njegoševe smrti trovanje, Ćudina ovaj podatak ne prenosi.²⁴

U „Istoriji Crne Gore“ Ćudina je Njegoševoj vladarskoj biografiji dodao još dvije epizode: o vezama i pobratimstvu vladike s hercegovačkim vezirom Ali-pašom Rizvanbegovićem i o ubistvu Smail-age Čengića u Drobnjaku.²⁵ Na kraju prvog dijela ovog priloga, prije nego što se u drugom pozabavio „Gorskim vijencem“, Ćudina je preštampano članak o Njegošu objavljen u jednom tršćanskom listu 1852. godine, u kome Splićanin Franjo Karara (1812-1854), historičar, arheolog, sakupljač i prevodilac na italijanski jezik dalmatinskih narodnih pjesama, piše o Njegošu na osnovu razgovora koje je crnogorski vladika u dva navrata vodio s njim i s drugim svojim posjetiocima u njegovom prisustvu, prvi put u jesen 1846. godine u Splitu, u prisustvu Engleza E. A. Pejtna,²⁶ a drugi put u ljeto 1851. godine u Austriji, u prisustvu Njemca J. F. Najgebaura.²⁷ Karara, između

---

²² Isto, str. 90.

²³ Isto.

²⁴ Up. „Il Montenegro e il Vladica Pietro Petrovich II“, *Diavoletto*, IV/1851, br. 343 (13. XII) str. 1372.

²⁵ Giacomo Chiudina, *Storia del Montenero*, str. 88-96.

²⁶ Dokazano je kasnije da se Karari u vezi s ovim datumom potkrala greška. Do susreta je moglo doći u proljeće 1847. godine, na Njegoševom povratku iz Beča. – Up. Ivan Bonači, „Njegoš u Splitu“, *Stvaranje*, XV/1960, br. 11-12, str. 992-995.

²⁷ Francesco Carrara, „Il Vladica del Montenegro, ritratto da’ suoi colloqui“, *Lecture di famiglia*, I/1852, str. 58-61. – Ovaj članak prvi je u izvodu preveo Đorđe Srdić za novosadsku *Sedmicu* (1854, 133-135; 171-173), a odlomke u

ostaloga, svjedoči da je Njegoš u razgovoru, vođenom prilikom ovog posljednjeg susreta, iskazao želju da se o Crnoj Gori konačno napiše dokumentovana istorija.²⁸ Moguće da je ambiciozni Ćudina vjerovao da ovom knjigom izvršava neostvarenu želju crnogorskog vladike i pjesnika.

Poslije obimnijeg poglavlja o Njegošu, u knjizi Jakova Ćudine došlo je na red sedmo razdoblje crnogorske istorije (poglavlje VIII), posvećeno knjazu Danilu Petroviću. U njemu se govori o otporima njegovom izboru za svjetovnog vladara i njegovim sukobima s bratom prethodnog vladike Petra II, o jačanju plemenske samovolje, o pogoršanju odnosa s Austrijom, ali i o donošenju prvog pisanog zakonika u Crnoj Gori, kao i o važnoj pobjedi nad turskom vojskom na Grahovcu 1858. godine. Vrlo detaljno razmotreni su i razlozi koji su doveli do knjaževe tragične smrti u Kotoru.

---

prevodu s italijanskog objavili su i Milorad Medaković (*P. P. Njegoš, posljednji vladajući vladika crnogorski*, Novi Sad 1882, str. 118-123) i Lazar Tomanović (*Petar Drugi Petrović Njegoš kao vladalac*, Cetinje 1896, str. 216-218). Cetinjski *Istorijski zapisi* (IV/1951, knj. VII, sv. 7-9, str. 395-398) donijeli su ovaj članak u prevodu Dušana Berića, ali je u njemu ispušten odlomak u kojem Njegoš poziva Kararu da ga on lično upozna s Crnom Gorom. Pored preštampavanja u Ćudininoj *Istoriji Crne Gore*, pojedine odlomke iz Kararinog članka uvrstio je u svoju prvu knjigu o Crnoj Gori i italijanski botaničar Antonio Baldači (*Le Bocche di Cattaro ed i Montenegrini, impressioni di viaggio e notizie da servire per introduzione alla flora della Cernagora*, Azzoguidi, Bologna 1886).

²⁸ Prema Kararinim navodima, Istorija Crne Gore trebalo je, po Njegoševom mišljenju, da objedini neposredna saznanja sa znamenitih istorijskih mjesta, iz različitih tradicija i narodne poezije, sa građom o Crnoj Gori koja se čuva u evropskim bibliotekama, prvenstveno onima u Veneciji, Rimu, Petrogradu i u dalmatinskim arhivima, kao i podatke zabilježene u knjigama o Crnoj Gori Vasilija Petrovića, Vuka Karadžića, Dimitrija Milakovića, Francuza de Somijea, Engleza Vilkinsona. Njegoš je smatrao, kako prenosi Karara, da bi za ovu svrhu trebalo zaobići djelo Njemca H. Štiglica iz 1841. godine.

Osmo i posljednje istorijsko razdoblje u ovoj knjizi (poglavlje IX) posvećeno je aktuelnom crnogorskom knjazu Nikoli I. Ćudina ovo vrlo obimno poglavlje započinje portretima knjaza Nikole i knjeginje Milene, doslovno preuzetim iz članka Emilija Terđestija (*alias* Evgenija Popovića), italijanskog ratnog dopisnika iz 1876. godine i potonjeg crnogorskog konzula u Rimu, kao i iz putopisa Francuza Šarla Iriarta, objavljenog i na italijanskom jeziku.²⁹ Slijede poimenično aktuelni podaci o knjaževskoj porodici, o aktuelnom sastavu vlade i diplomatskog kora na Cetinju, o mitropolitima crnogorske crkve poslije posljednjeg vladike, to jest Petra II. Potom se govori o prvom i drugom hercegovačkom ustanku. Opisane su velike bitke iz rata 1876-1878: na Vučjem dolu, u Kučima, na Medunu. Ćudina ovde prenosi navode iz štampe na italijanskom i njemačkom jeziku, a ponešto i iz „Glasa Crnogorca“. U italijanskom prevodu citirani su članovi Berlinskog mirovnog ugovora koji se odnose na Crnu Goru (čl. 26-27, 29-33), a piše se i o krizi u vezi sa Plavom i Gusinjem. Ćudina na kraju opisuje prihvatilište za ranjene crnogorske vojnike i govori o njihovoj nesklonosti da pristanu na amputaciju ranjenih udova i po cijenu života.

Treći dio „Istorije Crne Gore“ (poglavlja X-XII) donosi u prvom od tri poglavlja pregled crnogorskog sudstva i plemenskog ustrojstva, a piše se i o razvoju kulture i obrazovanja u Crnoj Gori od vremena Crnojevića do savremenog doba. U drugom poglavlju razmatra se vojna organizacija, a u posljednjem, trećem, Ćudina daje portrete više aktuelnih crnogorskih zvaničnika: Mirka Petrovića, Maša Vrbice, Boža Petrovića, Stanka Radonjića i Petra Vukotića. Opisani su potom i crnogorski običaji, na prvom mjestu krvna osveta.

---

²⁹ *Cronaca illustrata della guerra d'Oriente*, Lavagnino, Genova 1877; Carlo Yriarte, *Il Montenegro*, illustrato da 43 incisioni e 1 carta geografica di Enrico Delarue, Fratelli Treves, Milano 1878.

U „Dodatku“, posluživši se aktuelnom crnogorskom i ruskom štampom, autor je veoma detaljno prenio hroniku upravo okončanog puta Nikole I Petrovića u Rusiju. Konačno, u „Zaključku“, pored hvalospjeva crnogorskom knjazu zbog doprinosa prosvjećivanju i civilizovanju Crnogoraca, našli su se i podaci o robnoj razmjeni Crne Gore i Italije, sa viješću o upravo potpisanom trgovačkom sporazumu. Čudina knjigu završava opisom zadužbine Ivana Crnojevića u Veneciji, crkve Svetog Đorđa Kapadokijskog, koju je on sam posjetio septembra 1882. godine.

Prateći tokom 1882. godine rad na ovom djelu, „Glas Crnogorca“ u redovnoj rubrici „Književnost“ poziva čitaoce da se pretplate na knjigu u kojoj dalmatinski pisac „opisuje Crnu Goru od najstarijih vremena do današnjega dana“.³⁰ U oglasu nije dat tačan naslov djela, ali se kaže da je riječ o autoru koji je već poznat učenom italijanskom svijetu po prevodima slovenskih narodnih pjesama na italijanski jezik. Tačne bibliografske podatke cetinjski list za politiku i književnost objaviće u istoj rubrici tek šest mjeseci docnije, kad je knjiga, očito, stigla u redakciju lista.³¹ Nije proteklo mnogo vremena dok se na stranicama ovog glasila pojavio prikaz Čudinine „Istorije“.³² Ističući da je djelo, bez sumnje, zadahnuto „čistom ljubavlju“ prema Crnoj Gori, i da je njegov značaj u tome što ovu zemlju približava ne samo Italijanima nego i narodima kojima je italijanski jezik „pristupačniji od našega“, autor prikaza, Simo Matavulj, koji u to vrijeme živi na Cetinju, ipak zamjera autoru na izvjesnoj jednostranosti i nepotpunosti, pripisujući ih manama izvora koje je koristio.³³ On podsjeća da je

---

³⁰ *Glas Crnogorca*, XI/1882, br. 24 (13. VI), str. 3.

³¹ *Glas Crnogorca*, XI/1882, br. 53 (23. XII), str. 3.

³² „Storia del Montenero dai tempi antichi fino a' nostri ... (Istorija Crne Gore od vremena starog do našeg ...)“, *Glas Crnogorca*, XII/1883, br. 7 (10. II), str. 3.

³³ Srpski pisac Simo Matavulj (1852-1908), rođen u Šibeniku, proveo je u Crnoj Gori skoro osam godina (1881-1889), i to na početku svoje književne

Ćudina „na lijepi Danteov jezik“ preveo naše odabrane narodne pjesme i odlomke iz „Gorskog vijenca“ i obavještava da je crnogorski knjaz „vrijednoga pisca“ odlikovao Danilovim ordenom.

„Istorija Crne Gore“ dalmatinskog pisca nije ostala bez odjeka ni na širem južnoslovenskom prostoru. Iste godine u „Ljubljanskom zvonu“ (III/1883, br. 2) Simon Rutar zamjera autoru kako na bombastičnom stilu, punom patetičnih deklamovanja, tako i na zbrci u tematskom razvrstavanju građe, a primjećuje i kako Ćudina o Austriji ne govori naročito blagonaklono.³⁴ I u „Starinama“ JAZU, koje uređuje Š. Ljubić, u rubrici „Razne vijesti“, objavljen je kraći osvrt na historiografsko djelo Jakova Ćudine o Crnoj Gori, zemlji za koju se ovđe kaže da joj „badava tražiš para kroz cielu sadašnjost a i prošlost, ako ne jedino gdje gdje u staroj Grčkoj“.³⁵ Iako se hvali njegov trud, autoru se ovđe u prvom redu spočitava izbor izvora. Upućujući na izdanja Učenog društva u Beogradu i Jugoslavenske akademije u Zagrebu, koje Ćudina nije konsultovao, u prikazu se ističe da većina važnih izvora o crnogorskoj prošlosti još „leži u zabiti“ u javnim i privatnim arhivima, naročito u mletačkom, te „dok se to ogromno gradivo na svietlo ne izvede“ neće biti ni „prave znanstvene poviesti“ Crne Gore.

---

karijere, radeći kao nastavnik u gimnaziji i Đevojačkom institutu, kao glavni školski nadzornik i vaspitač knjaževih sinova. – Up. Vido Latković, *Simo Matavulj u Crnoj Gori*, „Južna Srbija“, Skoplje 1940; Mihailo Ražnatović, „Matavulj i Crna Gora“, *Stvaranje*, IX/1954, br. 11-12, str. 653-671.

³⁴ <http://www.dlib.si/v2/Preview.aspx?URN=URN:NBN:SI:doc-285WGJBF>

³⁵ http://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:wPBmh-rGuDIJ:hrcak.srce.hr/file/93766+Giacomo+Chiudina+storia+del+montenero&hl=it&pid=bl&srcid=ADGEESgL4Z-QtEJoVjXOdO_1k2WGPE0pts3fZX6vun6OKdme-pBHIM6ALt5wLP9Vo_bf5vlyngzkSm_mEJNqZZqU5rRN-zXftiMPJe-X7fcSkkirJrNuCSdZ-9VXXVrE2gG6gjV_Ffx-qM&sig=AHIEtbTFA-HRenSYnuveAsUxUeWW-v9VMJA

Nekoliko godina prije „Istorije“ Jakova Ćudine pojavio se na italijanskom jeziku prevod istoriografskog djela o Crnoj Gori Dimitrija Milakovića. Milakovićeve „Istorija Crne Gore“ (Battara, Zadar 1856) na italijanskom jeziku objavljena je u Dubrovniku 1877. godine.³⁶ Prevodilac je Ivan August Kaznačić (1817-1883), sin pjesnika Antuna Kaznačića i veoma obrazovan čovjek.³⁷ U kratkoj uvodnoj napomeni dubrovački izdavač navodi da je prevod urađen sa primjerka koji je sam autor svojeručno ispravio i propratio bilješkama i da se stoga tekst prevoda na nekim mjestima razlikuje od zadarskog izdanja. Prevodilac Kaznačić potpisuje i redove iscrpne biografije Dimitrija Milakovića, štampane u predgovoru ovog izdanja (str. VII-XI). Milakovićeve „Istorija Crne Gore“ u Kaznačićevom prevodu nedavno je ponovo objavljena kod jednog američkog izdavača reprinta istoriografskih djela.³⁸

Dvadesetak godina poslije Ćudinine „Istorije“ pojavila se na italijanskom jeziku i „Istorija o Crnoj Gori“ vladike Vasilija Petrovića, rodonačelnika crnogorske istoriografije, prvi put štampana na ruskom jeziku u Moskvi 1754. godine. Na italijanskom jeziku djelo je objavljeno 1901., i to povodom rođenja Jolande Margerite, najstarije kćeri italijanskog kralja Vitorija Emanuela III Savojskog i kraljice Jelene Petrović-Njegoš.³⁹

---

³⁶ *Storia del Montenero del cavaliere Demetrio Milaković*, Traduzione di G. Augusto Kaznačić, Carlo Pretner Tip. Editore, Ragusa 1877.

³⁷ I. A. Kaznačić, rodом Dubrovčanin, u Zadru je učio filozofiju, u Beču hirurgiju a u Padovi je završio medicinu. U Dubrovniku je krajem četrdesetih godina XIX vijeka izdavao svoje novine *L'Avvenire* a neko vrijeme uređivao je i *Zoru dalmatinsku*.

³⁸ Bibliobazaar, Charleston, South Carolina 2008 (ISBN 9780554919065).

³⁹ *Storia del Montenero scritta da Basilio Petrovic vladica della Crnagora*, pubblicata diplomaticamente nella traduzione italiana dal prof. Domenico Ciampoli, Rocco Carabba editore, Lanciano 1901.

Prevodilac s ruskog je Domenico Čampoli (1859-1929), prvi italijanski slavist i pisac treće istorije slovenskih književnosti u Evropi, nakon Šafarikove (1826) i Pipinove (1879-1884), u kojoj je zapaženo mjesto dao i Njegošu.⁴⁰ Čampoli je poznat i kao autor nekoliko priloga o Crnoj Gori objavljenih u Italiji povodom vjenčanja Savoja-Petrović 1896. godine.⁴¹ U predgovoru za „Istoriju“ Vasilija Petrovića on navodi da je, radeći na svom prevodu, otkrio da postoji rukopis još jedne italijanske verzije Vasilijevega djela nekog nepoznatog prevodioca, sačinjen u XVIII vijeku, neposredno po izlasku ruskog originala. Čampoli obavještava da je jedan primjerak ovog italijanskog prevoda pohranjen u Veneciji (*manoscritto Cicogna 1794-2725, Museo Civico Carrer*), a drugi u Rimu (*fondo Gesuiti, Biblioteca Vittorio Emanuele Roma*), a vjeruje da se radi o prepisima s istog originala.⁴² „Istorija o Crnoj Gori“ vladike Vasilija Petrovića nedavno je dobila još jedan italijanski prevod, urađen sa prvog izdanja na crnogorskom jeziku koje je Radoslav Rotković priredio za Leksikografski zavod Crne Gore (Cetinje-Titograd 1985).⁴³ Prevodilac i priređivač Armando Pitasio, redovni profesor istorije Istočne Evrope na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Perudi, propratio je izdanje iscrpnim predgovorom (*Dalla pax ottomana alla guerra civile*, str. VII-LXXVIII), kao i napomenama u fus-notama za koje se uglavnom koristio Rotkovićevim komentarima.

---

⁴⁰ Domenico Ciampoli, *Letterature slave*, v. I-II, Hoepli, Milano 1889-1891.

⁴¹ Vesna Kilibarda, *Bibliografija o Crnoj Gori na italijanskom jeziku (1532-1941)*, *Crnogorska bibliografija*, tom IV, knjiga 2, CNB Đurđe Crnojević, Cetinje 1993.

⁴² Basilio Petrovic, *Storia del Montenero*, str. 7-8.

⁴³ Vasilije Petrović, *Storia del Montenegro*, in: Armando Pitassio, *Balceni nel caos, Storie e memorie di Vasilije Petrović, Paisij Hilendarski, Sofronij Vračanski*, Università degli Studi, Perugia 2003, str. 1-38.

Vjenčanje crnogorske princeze Jelene s italijanskim prijestonasljednikom V. E. III Savojskim 1896. godine učinilo je da italijanska štampa nekoliko godina bude preplavljena raznovrsnim napisima brojnih novinara i publicista koji su pohrlili na Cetinje u želji da italijansku javnost što prije i što bolje obavijeste o domovini njihove buduće kraljice. Interesovanje za Crnu Goru nije jenjavalo ni u nekoliko narednih godina. Informativne i popularne članke, ali i prava naučna djela, pisali su specijalisti za različite discipline: historičari, pravnici, etnolozi, antropolozi, geografi itd. Italijanski slavist Arturo Kronia okvalifikovao je ovaj talas napisa kao „veliki trijumf male Crne Gore“, jer se do tada o ovoj zemlji pisalo uglavnom slučajno i bez pripreme, izuzev, po njegovoj ocjeni, dokumentovane „Istorije“ Jakova Ćudine iz 1882. godine.⁴⁴

Povodom vjenčanja Savoja-Petrović objavljena je i knjiga pod naslovom „Crna Gora“ Antonija Martinija koji više od polovine ovoga djela posvećuje pregledu crnogorske istorije, preporučujući pažnji čitalaca i bibliografski popis djela o Crnoj Gori na više jezika, sa oko pedeset naslova, i štampajući u dodatku zbirku od četrnaest dokumenata na italijanskom i francuskom jeziku koji se odnose na italijansko-crnogorske odnose i veze u daljoj i bližoj prošlosti.⁴⁵

---

⁴⁴ Arturo Cronia, *La conoscenza del mondo slavo in Italia*, Stediv, Padova 1958, str. 501.

⁴⁵ Antonio Martini, *Il Montenegro*, Fratelli Bocca editori, Roma 1897. – Bibliografija djela o Crnoj Gori, str. XIII-XIV; istorija Crne Gore, str. 68-149; dokumenti, str. 151-199.

LITERATURA

/Anonim/. Il Montenegro e il Vladica Pietro Petrovich II, *Diavoletto*, IV/1851, br. 332 (2. XII), str. 1325-1326; br. 333 (3. XII), str. 1332; br. 334 (4. XII), str. 1336; br. 340 (10. XII), str. 1359-1360, br. 341 (11. XII), str. 1364; br. 342 (12. XII), str. 1368; br. 343 (13. XII), str. 1372.

Bonači, Ivan. Njegoš u Splitu, *Stvaranje*, XV/1960, br. 11-12, str. 992-995.

Carrara, Francesco. Il Vladica del Montenegro, ritratto da'suoi colloqui, *Letture di famiglia*, I/1852, str. 58-61.

Chiudina, Giacomo. *Canti del popolo slavo, tradotti in versi italiani con illustrazioni sulla letteratura e sui costumi slavi*, M. Cellini, Firenze 1878.

Chiudina, Giacomo. *Storia del Montenero (Crnagora), da'tempi antichi fino a'nostri*, Antonio Zannoni Tipografo Editore, Spalato 1882.

Ciampoli, Domenico. *Letterature slave*, v. I-II, Hoepli, Milano 1889-1891.

Cronia, Arturo. *La conoscenza del mondo slavo in Italia*, Stediv, Padova 1958.

Fisković, Cvito. Nekoliko bilježaka o Njegošu i Crnoj Gori iz prve polovice 19. stoljeća, *Istorijski zapisi*, V/1952, sv. 8, str. 221-237.

K. P. Dr Jakov vitez Kjudina, *Bosanska vila*, IX/1894, br. 11, str. 161-162.

Kilibarda, Vesna. *Bibliografija o Crnoj Gori na italijanskom jeziku (1532-1941)*. U: *Crnogorska bibliografija*, tom IV, knjiga 2, CNB Đurđe Crnojević, Cetinje 1993.

Kilibarda, Vesna. O Njegošu i 'Gorskom vijencu' na italijanskom jeziku u XIX vijeku. U: *Prevođenje 'Gorskog vijenca' na strane jezike*, CANU, Naučni skupovi, knj. 56, Podgorica 2001, str. 107-127.

Kilibarda, Vesna. „Jakov Ćudina i Crna Gora“, *Filološki pregled*, XXXVIII/2011, br. 2, str. 69-85.

Latković, Vido. *Simo Matavulj u Crnoj Gori*, „Južna Srbija“, Skoplje 1940.

Martini, Antonio. *Il Montenegro*, Fratelli Bocca editori, Roma 1897.

Milačić, Karmen. Ćudina, Jakov, *Hrvatski biografski leksikon*, Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb 1993, tom 3, str. 163.

Milaković, Demetrio. *Storia del Montenero*. Traduzione di G. Augusto Kaznačić, Carlo Pretner Tip. Editore, Ragusa 1877.

Ražnatović, Mihailo. Matavulj i Crna Gora, *Stvaranje*, IX/1954, br. 11-12, str. 653-671.

Petrovic, Basilio. *Storia del Montenero*, pubblicata diplomaticamente nella traduzione italiana dal prof. Domenico Ciampoli, Rocco Carabba editore, Lanciano 1901.

Pitassio, Armando. *Balceni nel caos, Storie e memorie di Vasilije Petrović, Paisij Hilendarski, Sofronij Vračanski*, Università degli Studi, Perugia 2003.

Zorić, Mate. Ćudina (Chiudina) Jakov, *Enciklopedija Jugoslavije*, Leksikografski zavod FNRJ, Zagreb MCMLVI, tom 2, str. 636.